

Személytelen (alanytalan és ágens nélküli) kifejezések a finnben és a magyarban

KERESZTES László

Tanulmányomban a személytelen kifejezéseket, közelebbről az alanytalan, illetőleg az ágens nélküli mondatok típusait vizsgálom a finnben és a magyarban. Példaanyagomat Esterházy Péter sajátos hangvételi művéből vettem, amelynek címe *A szív segédigéi – bevezetés a szépirodalomba* (Magvető Kiadó, Budapest, 1985). Párhuzamos szerkesztésű írásról van szó. Az író a mű egyik felében édesanyja halálát és temetését írja le, és megjeleníti a család többi tagját is. Az elbeszélés fonala főként a szerző saját gondolatmenetének rendjét követi. Ezután hirtelen szerepváltás történik, s az anya érzései kerülnek az elbeszélés fókuszába. A mama fia halála utáni emlékeit idézi. A mű végén az elbeszélés visszakanyarodik az eredeti dimenzióba. Az anya és fia mellett jelen van egy harmadik személy is: egy kommentáló narrátor. A szöveg fölöttébb alkalmas az ágens nélküli mondatok vizsgálatára. Esterházy művét Hannu Launonen fordította finnre (*Sydämen apuverbit. Johdatus kaunokirjallisuu-teen*. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva, 1991; vö. 140. o.). A fordítás művészi értéke mellett kitűnik pontosságával is. – A szögletes zárójel [] a példapárok sorszámát jelzi. Az egyes példamondatok utáni kerek zárójeles () számok az idézet oldalszámára utalnak. A lapszám nélküli példamondatok különféle nyelvtanokból valók.

Az alany fajai

A hagyományos nyelvtanok **alany** terminusa négy különböző dolgot takar. Ezek a következők: a) logikai vagy tényleges alany (a transzformációs-generatív nyelvtanban a mélyszerkezet alánya), b) grammatikai alany (a felszíni szerkezet alánya), c) lélektani alany

vagyis a téma, valamint d) ágens, azaz a szemantikailag definiált cselekvő alany (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 158). A cselekvő, az igazi ágens rendszerint olyan élőlényt jelölő főnév vagy névmás, amely a cselekvésnek aktív előidézője (uo. 159).

Ha az alany névszóval vagy személyes névmással van kifejezve, **határozott** alanyról beszélünk (Rácz 1991, 234). E tekintetben a magyar és a finn teljesen megegyezik:

[1] *Imre szorgalmasan tanul. – Imre lukee ahkerasti.*

[2] *Te magyar vagy? – Oletko sinä unkarilainen?*

A személyes névmásokat a magyar és a finn nem teszi ki mindenkor, csak hangsúlyos helyzetben. E gyakorlat különösen érvényes a magyarra. Megállapítható, hogy a magyar határozott alanyának a finnben is határozatlan alany felel meg.

Határozatlan viszont az alany, ha a cselekvő személye háttérbe kerül vagy teljesen eltűnik. A határozatlan alany formálisan mindig 3. személyű, s nyelvi megjelenítője valamilyen határozatlan névmás (*valaki, valami, egyesek*) vagy névmás nélküli többes szám 3. személyű igealak (vö. Rácz 1991, 234):

[3] *Valaki csengetett. Csengettek. – Joku soitti ovikelloa.*

[4] *„Hagyja rá”, suttogta gyorsan valaki. (15) – „Riittää jo”, joku kuiskasi äkkiä. (24)*

[5] *Azt mondják, hogy... – Sanovat/sanotaan, että...*

[6] *Kisvártatva elvitték a koszorúkat... (23) – Sitten seppeleet vietiin pois... (39)*

[7] *...mintha ellopták volna... (25) – ...ikäänkuin ne oli meiltä varastettu... (43)*

[8] *Mögöttem még így beszéltek volt:... (25) – Takanani puheltiin myös tähän tapaan:... (44)*

[9] *...azt szeretném, ha elterelnék a figyelmemet, és ugratnának valamivel. (7) – ...olisi itse asiassa parasta, jos ihmiset vaihtaisivat aiheita ja pilkkaisivat minua. (8)*

[10] *Amint beszélni kezdenek róla... (7) – Heti kun asia tulee puheeksi... (8).*

A magyar mondatok határozatlan alanyának a finnben is megfelelő határozatlan névmás és egyes szám 3. személyű igealak [3, 4], a fordító azonban passzívumot is használt, főként akkor, amikor a magyar szövegben többes szám 3. személyű állítmányt talált [5–8]. Kevésbé jellemző a [9] példában levő megoldás (*ihmiset*); a magyar többes számú igealak a fordítót is többes általános alany használatára készítette. A [10] példamondatban egyedi megoldást találunk: az élő alany kontúrja teljesen eltűnik, s helyébe a beszédtema lép élettelen, határozott alany formájában.

A határozatlan alannal rokon az **általános** alany, amely a magyarban legtöbbször általános névmás (*mindenki, akárki, bárki, senki*) (vö. Rác 1991, 235–236):

- [11] *Elsősülöttek vagyunk, akit **mindenki** megvet kicsit, és **mindenki** fél kicsit. (20) – Me olemme esikoisia, joita **kaikki** hiukan halveksivat, joita **kaikki** hiukan pelkäävät. (34)*
- [12] *Ezt a nőt **mindenki** aggodalmas udvariassággal vette körül. (26) – **Kaikki** suhtautuivat tuohon naiseen huolestuneen kohteliaasti. (45)*

Jelentését tekintve a legáltalánosabb névmás az *ember* (német *man*, francia *on*, svéd *man*, norvég *man*, *en*, angol *one* stb.) (vö. Tommola 1993, 43), amely nem utal a cselekvők számára, jelentése így 'valaki, egyesek'. A finnben ilyenkor egyes szám 3. személyű alanytalan mondat („geneerinen lause”) használatos (vö. Keresztes 1985, 61), a fordító azonban – talán a magyar szöveg hatására – a finnben is kitette az *ihminen* szót, noha a finn nyelvtanokban ez a megoldás nem szerepel:

- [13] *Az **ember** mindenképp hibás egy kicsit. (9) – **Ihminen** on aina vähän erehtyväinen. (12)*
- [14] *A félelem ilyen viharaiban delejessä válik az **ember**... (50) – Näissä kauhun myrskyissä **ihminen** muuttuu magneettiseksi... (98)*

Megjegyzendő, hogy a magyar többes szám 3. személyű általános alany helyett is előfordul a finn fordításban az *ihmiset* vagy ennek megfelelő kifejezés:

[15] ...*hogy mögötte ne azt súgják, erős asszony, hanem azt, szép asszony.* (60) – ...*että ihmiset eivät takanapäin sano minua vahvaksi vaan kauniiksi.* (120)

[16] *Az ablak mögött meg simpfolták az életemet.* (52) – *Ja ikkunan takana nuo toiset sättivät minun elämäni.* (102)

A magyarban néha más főnevek is szerepelhetnek ilyen „ambiperszonikus vagy -numerikus” általános névmásként (*a világ, a halál*):

[17] ...*köröttük forog majd a világ...* (11) – ...*kaikki pyörii heidän ympärillään...* (15)

A különböző személyű igealakok is kifejezhetnek általános alanyt (vö. Rácz 1991, 23), leggyakrabban a többes szám 1. személy használatos e funkcióban:

[18] *Segédigével tagadunk.* (37) – *Kiellämme apuverbeillä.* (70)

[19] ...*olyan hangot adott ki, mint amikor pezsgőt bontunk.* (22) – ...*syntyi omituinen ääni: kuin samppanjapullo olisi avattu.* (37)

[20] *Bevehetjük az inventárba...* (52) – *Otettakoon se mukaan inventaarioon...* (102)

A többes szám 1. személyű alakot a finn beszélt nyelv már kevésbé használja, helyét a passzív igealakok veszik át a paradigmában. Ez tapasztalható a fordításban is.

Általános érvényű, személytelen cselekvésre más személyű igealakok is utalhatnak, pl. az egyes szám, ritkábban a többes szám 2. személy is alkalmas erre a célra:

[21] *Lassan járj, tovább érsz.* – *Kiiruhda hitaasti.*

[22] *Miféle titkokat kutatsz?* (12) – *Mitä salaisuutta sinä oikein tutkiskelet?* (18)

[23] *Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.* (Arany) – ...*ihme, taikatempu teist’ ois joka työnsä.* (Manninen) – tkp. *Luulisitte hänen kakkia tekojaan taikatempuiksi.*

[24] ...*és ahová csak néztek: legyek!* (16) – ...*ja kun vilkaiset ympärillesi, näet joka puolella kärpäsiä!* (25)

A 2. személyű igealakoknak általános alanyként való használata csaknem azonos a finnben és a magyarban. A többes szám 2. szemé-

lyű formát a [24] mondatban a fordító egyes szám 2. személlyel adja vissza.

A magyar népnyelvben a cselekvő személy „eltüntetésére” az *-ódik/-ődik* képzős reflexív igék is használatosak (vö. Rácz 1991, 234).

Az eddigi példaanyagban olyan magyar mondatok szerepeltek, amelyekben az alany (határozott, határozatlan vagy általános formában) egybeesett az élő, cselekvő ágenssel. Voltak olyan határesetek, amelyekben a fordító nem látta szükségét annak, hogy az ágenst valamilyen formában megjelenítse. A cselekvőnek, az ágensnek a fókuszról történő eltávolítása, defokuszálása a finnben – mint láttuk – gyakran passzív igealakokkal történik. A finn passzív igealakoknak a nyelvtani személy- és számrendszerbe illesztésére, illetőleg a passzívum által kifejezett akcióminőség meghatározására több elgondolás született (vö. pl. Sadeniemi 1951, 97–98; Hakulinen–Karlsson 1979, 254–256; Schlachter 1985, 142–143; Shore 1986). Az ágens nélküli passzívumot Tommola szuppresszívumnak („*suppressiivi*”) nevezi (1993, 43) abból a megfontolásból, hogy ezen igealakok funkciója leginkább a cselekvő személyének háttérbe szorítása, defokuszálása (47). A szenvedő szerkezetek közül csupán az ágens participiumos szerkezet nem alkalmas defokuszálásra, a (genitivus formájú) ágens kitétele ugyanis kötelező, pl. *Kenen maalama tuo taulu on?* (Tommola 1993, 49).

Alanytalan mondatok

A mondat alánya a magyarban és a finnben egyaránt el szokott maradni, ha az igealak 1. vagy 2. személyű. Az 1. és a 2. személy ugyanis névmás nélkül is általában egyértelműen utal a mondat határozott alanyára. Ezek tehát valójában nem számítanak alanytalan mondatnak. (Vö. Rácz 1991, 234.)

[25] *Az egyetemen tanítok. – Opetan yliopistossa.*

[26] *Honnan jössz? – Mistä tulet?*

A 3. személyű igealak – névmási alany (*ő, ők*) nélkül – csak a szövegösszefüggésben értelmezhető határozott alanynak:

[27] *(A tanárunk kedves ember.) Lelkesen magyaráz. – (Opettajamme on hauska ihminen.) Hän selittää innokkaasti.*

[28] *(A német mérnökök Svédországba utaztak.) Egy hét múlva térnek vissza. – (Saksalaiset insinöörít matkustivat Ruotsiin.) He palaavat viikon kuluttua.*

A személyes névmások használata ilyenkor nyelvhelyességi hibának számít a magyarban, kötelező viszont a finnben. Az udvarias kifejezésekben (önözéskor, ill. magázáskor) a magyarban sem hagyható el a névmás (*Ön, Önök, Maga, Maguk*) (vö. Keresztes 1992, 112):

[29] *Kire vár ön? Ön kire vár? – Ketä te odotatte?*

A titulus ezekben a mondatokban helyettesítheti a névmást. A megszólítás, titulus vagy különálló, tagolatlan kifejezésként csatlakozik a mondatához, rendszerint ennek elején, ritkábban mögötte, vagy szervesen beleépül alanyként a mondat testébe:

[30] *Hol dolgozik, kisasszony? Hol dolgozik a kisasszony? – Missä olette työssä, neiti? Missä neiti on työssä?*

Ahogy főntebb láttuk, a határozatlan, illetve az általános alanyra utaló névmások is elmaradhatnak:

[31] *Kopognak. – Joku koputtaa ovelle.*

[32] *Hogy hívnak? – Millä nimellä sinua kutsutaan?*

[33] *...láthatják, dolgozik. (39) – ...hän teki työtä, niin kuin näkyi. (73)*

[34] *A két foxit Mukinak és Kisasszonynak hívták. (43) – Kettuterrierien nimet olivat Muki ja Neiti. (82)*

Az alany olyan kifejezésekből is elmaradhat, amelyekbe egyébként egyértelműen beleérthető (ún. rejtett alany):

[35] *Meg van terítve (= az asztal). – Pöytä on katettu.*

[36] *Későre jár (=az idő). – On jo myöhä.*

A fenti mondatokba valamilyen alany többé-kevésbé beleérthető. Igazi alanytalan mondatoknak tulajdonképpen csak az ilyen meteorológiai kifejezések számítanak:

[37] *Esik (az eső). – Sataa (vettä).*

[38] *Havazik. – Sataa lunta.*

[39] *Villámlik. – Salamoii.*

[40] *Csöpörgött. (23) – Sataa tihuutti. (39)*

Ágens nélküli mondatok

Az igealak tehát általában utal az ágens személyére és a számára. A magyarban és a finnben vannak azonban olyan igék és kifejezések, amelyek személytelenül használatosak, s amelyek mellett infinitívus vagy alanyi mellékmondat áll. Az ilyen szerkezetek alkalmasság az ágens háttérbe szorítására, defokuszálására. E mondatok tulajdonképpen nem alanytalanok, hiszen a grammatikai alany e szerkezetekben az infinitívus vagy a mellékmondat, viszont sokszor ágens nélküliek, mert a tulajdonképpeni cselekvő általában nincs kitéve. Infinitívuszi alany használatos bizonyos igék (*kell, illik, sikerül, tetszik, lehet, van, nincs*), ill. egyéb kifejezések (*szükséges, muszáj, szabad, érdemes, tilos, jó, rossz, hasznos, fölösleges, hiábavaló, hiba* stb.) mellett (Rácz 1991, 231–232; Keresztes 1992, 112–113):

- [41] *Nem kell/érdemes/sikerült megcsinálni. – Ei tarvitse/kannatta/onnistunut tehdä.*
- [42] *Nincs mit tenni. – Ei voi tehdä mitään.*
- [43] *Nem lehet megcsinálni. – Ei voi tehdä.*
- [44] *A halált is akarni kell. (15) – Ihmisen täytyy haluta myös kuolemaa. (23)*
- [45] *...idegeneket is lehet szeretni... (45) – ...on mahdollista rakastaa vieraitakin ihmisiä... (86)*
- [46] *Arcáról nem lehetett leolvasni semmit.(15) – Hänen kasvonsa eivät paljastaneet mitään. (23)*
- [47] *Nem lenne jobb adott esetben rettegni? (27) – Eikö olisi parasta pelästyä,...? (49)*
- [48] *Ha választani lehetne, hogy ki támadjon fel, azt hiszed, hogy Jézus? (57) – Jos ihmiset voisivat valita, kuka saa nousta kuolleista, Jeesuksella ei olisi minkäänlaisia mahdollisuuksia. (114)*
- [49] *...úgy éreztem, minden alkalommal, hogy most, akkor, épp: nem lehet. (19) – ...minusta tuntui, että nyt, juuri nyt se ei käy päinsä. (32)*
- [50] *Nekem is hihetetlen, hogy nem feküdtem le akkor vele. (56) – Uskomatonta, että en silloin maannut hänen kanssaan. (110)*

A pusztá infinitívus, illetőleg mellékmondat ezekben a szerkezetekben általános alanyi szerepű. A szerkezet azonban olyanná transzformálható, amelyben megjelenik az ágens: az infinitívus hosszabb, birtokos személyragos alakja vagy/és a megfelelő személyes névmás datívusa helyezi ismét fókuszba a tulajdonképpeni ágenst:

- [51] *Nem kell/érdemes/sikerült megcsinálnom.* – *Minun ei tarvitse/kannata/onnistunut tehdä.*
- [52] *Nekem nem kell/érdemes/sikerült megcsinálni/megcsinálnom.* – *Minun ei tarvitse/kannata/onnistunut tehdä.*
- [53] *...munkához kell látnom...* (7) – *minun täytyy käydä työhön käsiksi* (7)

A magyar példamondatokban az infinitívus ragozott alakjai felelnek meg a mélyszerkezet határozott alanyának, a finn megfelelőikben a személyes névmások genitívusa utal rá.

A magyar *lehet* segítségével nem lehet ugyanígy eljárni (**Nem lehet megcsinálnom.*) Ehelyett a ható ige megfelelő személyragos formái használatosak: *Nem csinálhatom meg.*

Az ágens teljes eltüntetése, defokuszálása a magyarban a ható ige participiumaival vagy pusztá infinitívussal történik:

- [54] *A világ megismerhető.* – *Maailma voidaan oppia tuntemaan.* (oik. *on tunnettavissa*)
- [55] *Az ablakból az egész város látható.* – *Ikkunasta näkee koko kaupungin.* (oik. *nähtävänä*)
- [56] *Itt talán kurziválható volna minden...* (7) – *Kaikki tämä pitäisi ehkä kursivoida...* (7)
- [57] *Ilyet csak divatlapban látni.* (28) – *Sellaisia näkee vain muotilehdissä.* (52)
- [58] *Állni a sír mellett!* (7) – *Seistä haudalla!* (8)
- [59] *Vagy fogni a kezét, s várni...* (7) – *Tai pitää kädestä kiinni ja vartoa...* (8)
- [60] *Nézni, ahogy mennek villággá a sejtek...* (7) – *Ällistellä, kun solut lentävät tiehensä...* (8)
- [61] *...szinte minden szomszédunkat jól érthetni, valójában azonban az égadta világon semmit...* (25) – *...luulee tajuavansa*

melkein kaikki ympäristön äänet, vaikka itse asiassa ei tajua mitään... (43)

[62] *...néven nevezni annyi, mint a nevet örökösen feldldozni a megnevezett dolognak... (7) – asioiden nimeäminen merkitsee, että ihiminen kerran toisensa jälkeen uhraa nimen nimitylle asialle... (7)*

A magyarnak megfelelő ható ige nincs a finnben, így a fordító felváltva használja a passzívumot, illetőleg a genérikus 3. személyt. A pusztá infinitívusnak mint az ágensdefokuszálás legáltalánosabb eszközének használata a finnben is közkedvelt. Az utolsó [62] példamondat finn megfelelőjében az ágens teljes visszazorításának eszköze a nominalizálás.

A nyelvtani elemzés a magyar *van* + gerundimos szerkezetet hagyományosan határozós szerkezetnek értékeli, amelyben a nyelvtani alany ki van fejezve, az ágens azonban nincs kitéve:

[63] *Az üzlet zárva van. – Kauppa on kiinni/suljettu.*

[64] *A férfi vécé le van szögelve... (66) – Miesten puoli on nauhattu kiinni... (131)*

Az ilyen szerkezetek lényegét a finn megfelelők híven visszaadják.

Az ágens nélküli kifejezések az ágens háttérbeszorításának, defokuszálásának mértéke szerint a következő skálába foglalhatók:

*látsz > látunk > látnak > lát az ember > látható > látni/láthatni
näet > nähdään > näkee/näkyy > on nähtävissä/nähtävänä*

A 2. személyű igealakok ágense még elég markánsan jelen van, noha az igealakoknak már általánosabb érvényű jelentése lehet. A többes szám 1. és 3. személyű magyar igealakoknak a finnben csak egyetlen passzív forma felel meg. Ritkán a finnben is előfordul a többes 3. személyű alak használata ebben a szerepkörben, a példanyagban ilyen azonban nem található. A legkevésbé specifikus alanyt a magyarban általában *az ember* fejezi ki, a finnben pedig a pusztá egyes szám 3. személy. Az ágens e mondatokban teljesen visszazorul. A magyarban a cselekvő ágens – ha lehet – még

tovább halványodik a főleg hivatalos stílusban igen közkedvelt ige-neves kifejezésekben. Ezeknek a finnben csak alkalmi megfelelői vannak, s a fordítás példáiból az a következtetés vonható le, hogy leginkább a pusztá infinitívus defokuszálja, „személyteleníti el” az ágenst.

A fordító mérlegelni kényszerül, hogy a fordítandó szövegben az ágens a skála melyik fokán áll, mennyire tűnik ki, vagy milyen mértékben van háttérbe szorítva. Sokszor több megoldási lehetőség kínálkozik. Álljon itt két hosszabb szövegrészlet a probléma érzékel-tetésére és szemléltetésére!

[65] *Az orvos ismét üres szipkáját forgatta fölényes félmosollyal. „Hogy mi az élet? Megmondom én. Amikor az ember megszületik, három életút közül választhat, mert más választása nincs: ha jobbra mész, felfalnak a farkasok; ha balra mész, te falod fel a farkasokat; ha egyenesen, önmagadat falhatod fel.” Hallgattam. „Nyomorúságainkban egyetlen dolog nyújt vigasztalást, a szórakozás. A szórakozás elmulattat, és észrevétlen vezet a halálba. Nem tudtunk gyógyírt lelni a halálra, a nyomorúságra, a tudatlanságra. Hogy mégis boldogan élhessünk, azt eszeltük ki, hogy nem gondolunk rá.” (28) – Lääkäri imeskeli taas tyhjää holkkiaan ja hymyili ylimielisesti. „Mitä elämä on? Minäpä sanon! Ihminen syntyy ja astuu jollekin elämän kolmesta tiestä – useampia ei olekaan: jos lähdet oikealle, sudet syövät sinut suihinsa; jos lähdet vasemmalle, pistät itse sudet poskeesi; jos kuljet suoraan eteenpäin, popsit itsesi.” Minä en sanonut sanaakaan. „Tähän kurjuuteen tuo lohtua vain yksi asia, huvittelu. Huvittelu saa meidät viihtymään, ja kuolema tulee huomaamatta. Meillä ei ole rohtoa kuolemaa, kurjuutta eikä tietämättömyyttä vastaan. Meidän on paras olla ajattelematta tätä, muuten emme pysty elämään onnellista elämää.” (51)*

[66] *Aki igazat mond, máris büntethető és máris nevetségés, a tömegek vagy a bíróságok döntik el, kit kell megbüntetni vagy nevetőségessé tenni, vagy megbüntetni és nevetőségessé tenni. Ha nem lehet megbüntetni azt, aki igazat mond, akkor nevetőségessé kell tenni, ha nem lehet nevetőségessé tenni, akkor tenni kell róla, hogy büntethető legyen, nevetőségesség vagy büntethetőség teszük ebben az országban azt, aki megmondja az igazságot. (38) – Se, joka puhuu*

totta, on jo ansainnut rangaistuksen ja tehnyt itsensä naurettavaksi, ja massat tai oikeusistuimet ratkaisevat, kuka tuomitaan ja tehdään naurettavaksi. Jos totuudenpuhujaa ei voida rangaista, hänet täytyy tehdä naurettavaksi. Jos häntä ei kyetä tekemään naurettavaksi, tulee huolehtia siitä, että hän saa rangaistuksen, totuudenpuhujaa tehdään naurettavaksi tai häntä rangaistaan tässä maassa. (72)

A finnben és a magyarban egyaránt alanytalan (személytelen, ágens nélküli) mondatoknak csupán a meteorológiai kifejezések számítanak (ld. fönt), az állapotot kifejező mondatoknak („tilalause”) csak a finnben nincs alanya, a magyarban e szerkezetek határozott alanyt tartalmaznak, amely grammatikailag ágens szerepű, logikailag azonban páciens (*Minua pelottaa – Félek*). A magyar általános alanyú mondatoknak, amelyekben az ágens személye többé-kevésbé a háttérbe szorult, a finnben vagy genérikus kifejezések (személytelen szuppresszívusz) felelnek meg (*Miten pääsee rautatieasemalle? – Merre kell menni a pályaudvarra?*) vagy passzív alakok (ambi- vagy multipersonikus szuppresszívusz) (*Miten päästään hänestä eroon? – Hogy szabadulunk meg tőle?*). (Vö. Tommola 1993, 69)

A finn passzív alakok magyar megfelelői

Eddig főként azt vizsgáltuk, hogy melyek a magyar alanyos, alanytalan, illetőleg ágens nélküli kifejezések finn megfelelői. A kérdést fordítva is fel kell tennünk: vajon milyen megfelelői vannak például a finn passzívumnak a magyarban? Amikor ugyanis a finn passzív igealakokat olyan idegen nyelvre fordítjuk, amelyben nincsenek hasonló személytelen igealakok (mint pl. a magyar), a fordító óhatatlanul szembe kerül azzal a problémával, milyen személyt válasszon a személytelen alakok tomácsolására. A passzív állítmányú finn mondatfelszíni szerkezetének alanya teljesen hiányzik, bár az igealak formálisan egyes szám harmadik személyű, mint a genérikus mondaté is (Hakulinen–Karlsson 1979, 73). Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a passzív igealak olyan ágenst feltételez, amelynek személye és száma nem teljesen egyértelmű: nem minősíthetjük tisztán sem harmadik személynek, sem egyes vagy többes számnak. Leginkább valamiféle semleges negyedik személyről van szó, amelynek nincs numerusa (vö. Hakulinen–Karlsson 1979, 255). Fel-

fogásom szerint használhatnánk a „nulladik személy” megjelölést is. Gyakorlatilag minden alakot külön-külön kell mérlegelni.

A konkrét példák azt mutatják, hogy a passzívum finit alakjai mégis többet sejtetnek az ágensről, mintsem gondolnánk. Kiderül például, hogy a passzív igealakok inkább utalnak többes számú cselekvőre, mint egyes számúra (vö. Schlachter 1985, 140). Ez tűnik ki az állítmányi névszóból is, amely vagy nominativusban vagy partitivusban áll, de mindig többes számú. Pl. *Tästä lähtien ollaan ahkerat* vagy *Ollaan iloisia* (vö. Sadeniemi 1951, 97–98; Hakulinen–Karlsson 1979, 254–255). Ha a passzív igealakok „többes számú” jelentését vesszük alapul a mélyszerkezetben, a következő disztribúciós lehetőségekkel számolhatunk (a finn példák lelőhelye egyenként feltüntetve):

A	B	C	D	E	F	G
+/- me	- me	+ me	+ me	- me	- me	+ me
+/- te	+ te	- te	+ te	- te	+ te	- te
+/- he	+ he	+ he	- he	+ he	- he	- he

Vegyük szemügyre a különböző típusokat a következő példák alapján!

A: *Kun halutaan esittää kehotus ryhmälle, johon puhuja itse kuuluu, käytetään monikon 1. persoonan imperatiivimuotoa.* (Nuu-tinen, Suomea suomeksi 2, 121) – Az ágens ebben és a hasonló példákban tehát bármely élő személy lehet tekintet nélkül ennek számára és személyére: valaki – mi, ti, ők, – bárki, akárki = joku – me, te, he – kuka tahansa. (A többes számba természetesen beleérthetők és beleértendők a megfelelő egyes számú személyek is: én, te, ő.) Minthogy ezek a kifejezések annyira általánosak, hogy bármely személyt magukba foglalhatnak, a személyjelölésnek nincs funkciója, az ágens teljes személytelenségbe burkolódik. Ezért szerepelnek az összes névmás mellett vagylagosan +/- jelek, amelyek tulajdonképpen semlegesítik egymást. A finn mondat a következőképpen fordítható magyarra: 1) *Ha olyan csoportot kívánunk felszólítani, amelybe a beszélő is beletartozik, többes szám 1. személyű imperatívust használunk.* (A többes szám 1.

személy bizalmas tónust kölcsönöz a fordításnak.) – 2) *Ha olyan csoportot kíván az ember felszólítani, amelybe a beszélő is beletartozik, többes szám 1. személyű imperativus **használatos/használható/használendő.*** (Ez a megoldás teljesen hivatalos, személytelen, szabályként a legkedveltebb, legkorrektebb változat nyelvtankönyvekben.) – 3) *Ha olyan csoportot kívánnak felszólítani, amelybe a beszélő is beletartozik, többes szám 1. személyű imperativust **használnak.*** (További szövegösszefüggés nélkül ez a megoldás kevésbé jó, mert a magyar többes szám 3. személy udvarias, személyes kifejezésnek is értelmezhető: Kun Te haluatte..., käytätte...) (vö. F pont).

B: *Keksitäänkö hyviä vastineita?... Kun vastineita etsitään..., löydetäänkö kunnollisia... Katseltakoon vaikka seuraavaa poimielmaa...* (Vir. 75, 115–115). – A mondatok egy pályázati felhívás szövegéből valók. A szenvedő igealakokban egyértelműen benne van a ti (+ te) és az ök (+ he), akik a felhívásról tudomást szereznek, a Virittäjä szerkesztősége (mi) azonban nemigen vesz részt a versenyben (– me), legfeljebb majd döntést hoz arról, kinek sikerült a legjobb anyagot összegyűjtenie. – A szituáció értelmezhető az F disztribúció esetének is, amikor a szenvedő igealak tulajdonképpen udvarias (a finnben kihalóban levő) többes 2. személyű igealak helyett áll. A szenvedő forma használata azonban kiveszi a fókuszról az ágenst. Az olvasók megszólításakor a szerkesztőség a cselekvő alaknál határozatlanabb, a rideg magázást megkerülő megoldáshoz folyamodott (vö. Nirvi 1947, 41–42; Sadeniemi 1951, 97). A magyarban a többes 3. személyű udvarias, hivatalos igealak felel meg a legjobban az eredetinek: *Találnak-e jó megfelelőket?... Amikor megfelelőket keresnek..., találnak-e jókat... Tekintsék meg például a következő válogatást!* – A beszélt nyelvben imperativus helyett igen gyakori ilyenkor a *tessék* + infinitivus: *Tessék meglekinteni például a következő válogatást!*

C: *Suomessa syödään leipää melko paljon.* E példa kétféleképpen értelmezhető a beszédhelyzetnek, ill. a beszélő kilétének megfelelően. Ha finn az illető, és idézetként fogható föl a kijelentés, a magyarban a többes szám 1. személy használható: *Finnországban elég sok kenyeret fogyasztunk.* Ha ugyanezt a tényt magyar ember kon-

statálja, aki járt Finnországban, a mondat csak többes 3. személyvel fordítható: *Finnországban elég sok kenyeret fogyasztanak* (tudniillik a finn emberek). Ebben az összefüggésben a *fogyasztunk* teljesen értelmetlen lenne. Ha viszont valamilyen módon kiderül, hogy finn beszélő maga nem eszik sok kenyeret, a „magyar” megoldást, a többes szám 3. személyű igealakot kell választania a fordítónak.

D: *Nyt punnitaan Virolaisen uskottavuus. ...Uskotaanko nyt isäntärenkiin?* (Keski-Suomalainen 9.1.1982, 1, 11). – Az első rész szalagcím, a második mondat pedig ugyanannak a lapnak egyik elemfuttatásából. A két példát összefüggésükben kell szemlélni, s ennek megfelelő fordítási megoldást találni. Magyarul: *Most méretetik meg Virolainen szavahihetősége. ...Hiszünk-e a béresgazdának?* A választások során megmértetnek a jelöltek, vagyis mérlegelik a jelölteket. Mindenkinek van szavazójoga, az újság szerkesztőinek (+ me), az olvasóknak (+ te), továbbá azoknak is, akik nem olvassák az újságcikket (+ he). Ez az első rész tehát az A) pontban foglalt disztribúciónak felel meg. A ritkán használt magyar szenvedő igealak hivatalos, kissé fenyegető, ítélező, bírósági hangvételt kölcsönöz az első mondatnak. A második rész felel meg voltaképpen a D) pont disztribúciójának, amelyben a lap (+ me), valamint az olvasók (+ te) közötti bizalmasabb hangvétel többes szám 1. személyvel adható vissza a magyarban.

E: *Aikanaan se (= laulujoutsen) täytettäneen.* (Keski-Suomalainen 12.1.1982, 3) A lap tárgyilagos stílusban adott hírt a szomorú eseményről, a kemény fagyban elpusztult madárról. Itt csakis a többes szám 3. személy ajánlható (+ he), minthogy sem a lap szerkesztősége (– me), sem pedig az olvasók (– te) nemigen vettek részt a procedúrában: *(Az énekes hattyút) annak idején valószínűleg kitömik.*

F: = B (ld. fent).

G: *Joko nyt lähdetään? – Me mennään.* A példából látható, hogy a finn passzív igealakok néha mégis markánsan megjelenítik az ágenst, vagyis aktiválódnak. A leggyakoribb eset az, amikor a

fenti disztribúciós lehetőségek közül a többes szám. 1. személye (+ me) kerül előtérbe, s teljesen háttérbe szorul a másik két személy (– te, – he). A passzív alakok ilyen használata a felszólító módból indult ki, és terjedt el a köznyelvben az egész paradigma többes szám 1. személyű igealakjainak helyébe (vö. Nirvi 1947, 35, 38–39; Karlsson 1981, 93). Véleményem szerint különösen a passzívum tagadó és kérdő formái voltak a legalkalmasabbak arra, hogy helyettesítsék, ill. kiegészítsék az imperatívusi paradigmát, majd benyomuljanak a többi modusba és tempusba. A példák magyar megfelelői egyértelműen többes szám 1. személyű igealakok: *Már elmegyünk/menjünk?* Más személy nem is jöhet számításba. A finn beszélt nyelv a személyes névmás kitételével teljesen egyértelművé teszi (+me): *Megyünk.*

A finn passzívum magyarra fordításához nemigen lehet pontos receptet adni. A fenti néhány kiragadott példából látható, hogy a fordítónak igen gondosan kell elemeznie a szöveget ahhoz, hogy megtalálja a finn igealak legmegfelelőbb magyar ekvivalenseit.

Irodalom

- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS. Jyväskylä.
- Itkonen, Terho 1967: Yksipersonaisten ilmausten pulmia. Vir. 71: 293–311.
- Keresztes 1985: Karanko-Pap, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli: Finn nyelvkönyv 1. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Keresztes, László 1992: A Practical Hungarian Grammar. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- Nirvi, Ruben E. 1947: Passiivimuotojen aktiivistumisesta. Suomikirjan eripainoksia 20. Helsinki.
- Nuutinen, Olli 1978 : Suomea suomeksi 2. SKS. Vaasa.
- Rácz 1991: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Sadeniemi, Matti 1951: Passiivin persoonasta. Vir. 55: 97–98.

- Schlachter, Wolfgang 1985: Hat das Finnische ein Passiv? FUF 47: 1–144.
- Shore, Susanna 1986: Onko suomessa passiivia? Suomi 133. SKS. Helsinki.
- Tommola, Hannu 1993: Ambipersonainen suppressiivi: diateesista suomessa ja virossa. SCLOMB 1. Toim. Valma Yli-Vakkuri. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu 43. Turku. 41–96.

*

Yksipersonaiset (subjektittomat ja agentittomat) ilmaukset unkarissa ja suomessa

László Keresztes

Tutkielmassani tarkastelen yksipersonaisia, subjektittomia ja agentittomia ilmauksia unkarissa ja suomessa. Esimerkit, joiden kohdalle on hakusulkeissa [] merkitty järjestysnumerot ja kaarisulkeissa () merkitty sivunumerot, olen ottanut Péter Esterházy'n omalaatuisesta teoksesta „*A szív segédigéi – bevezetés a szépirodalomba*” (Magvető Kiadó, Budapest, 1985). Kysymys on rinnakkaiskertomuksesta. Puoliväliin saakka teos kuvaa kertojan äidin kuolemaa ja hautajaisia, perheen muita jäseniä ja erityisesti minäkertojan ajatuksen virtaa. Sitten näkökulma muuttuu. Äkkiä kuvataankin äidin tuntemuksia, nuoruudenmuistoja ja avioliittoa pojan kuoltua. Lopussa palataan taas alkuperäiseen ulottuvuuteen. Äidin ja pojan lisäksi esiintyy kolmas puhuja, kommentoiva kertoja. Teksti sisältää varsin suuren määrän tähän tutkielmaan sopivaa materiaalia. Teoksen on suomentanut Hannu Launonen (*Sydämen apuverbit. Johdatus kaunokirjallisuuteen*. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva, 1991, vrt. s. 140).

Subjektilliset lauseet

„Kun perinteisessä kieliopissa puhutaan **subjektista**, voidaan tarkoittaa neljää osittain päällekkäistä ilmiötä. Nämä ovat looginen eli asiasubjekti (jota T-kieliopissa sanottaisiin syväsubjektiksi), kieliopillinen subjekti (pintarakenteen subjekti), psykologinen subjekti eli tema sekä tekijä eli semanttisesti määritelty subjekti.” (Hakuli-